

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktoriaus pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

UDK 9(474.5)13

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ŽLUGIMO PRIEŽASTYS

JUOZAS JURGINIS

Kijevo universiteto profesorius Vladimiras Antonovičius (1834—1909), nemažai nusipelnęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorijos tyrimui, lygino šią valstybę su meteoru — ji blykstelėjusi Europos istorijos horizonte ir užgesusi. Savaiame suprantama, kad valstybė, kokia ji bebūtų, be išorinės priežasties išnykti negali, nes ji yra visuomenės pasidalijimo į antagonistines klases vaisius. Valstybės išnykimas reiškė ne ką kita, kaip jos savarankiškumo praradimą, kaip jos gyventojų patekimą į kitos valstybės valdžią. Šitaip feodalinės Lietuvos valstybės blykstelėjimą suprato ir V. Antonovičius.

Feodalinėje ir buržuazinėje istoriografijoje iki Spalio revoliucijos beveik nebuvo ginčo dėl šios valstybės išnykimo laiko. Jos istorija buvo rašoma iki 1569 m. Liublino unijos, kai LDK buvo sujungta su Lenkija. Net lietuviško patriotizmo kupinas Teodoras Narbutas (1784—1864) savo 9 tomų Lietuvos istoriją užbaigė šitaip: „Aš išdėsciau viską iki tų laikų, kada išnyko savarankiška tautos būtis; dabar turiu savo darbą perduoti Lenkijos istorijos rašytojams; paskutinis savarankiškas Lietuvos monarchas ir paskutinis vyriškosios linijos Jogailaitis-Zygimantas Augustas mirė, ir aš sulaužiau savo plunksną prie jo karsto“¹.

Zinoma, T. Narbutas į uniją pažiūrėjo per daug tragiškai. Po Liublino unijos LDK likimas santykiuose su kitomis, daugiausia kaimyninėmis, valstybėmis buvo neatskiriama susijęs su Lenkijos likimu, tačiau Žečpospolitos vidaus gyvenime LDK savarankiškumo staiga neprarado.

1909 m. Vladimiras Pičeta (1878—1947) paskelbė straipsnį „Lietuvos—Lenkijos unijos ir lietuvių—rusų šlėktos pažiūra į jas“, kuriame padarė tokią išvadą: „Ir naujoji (Liublino) unija nebuvo Lietuvos inkorporavimas į Lenkijos sudėtį. Tiesa, Lietuva neteko dalies teritorijos, Palenkė, Volynė, Kijevo žemė ir lietuviška Podolė buvo inkorporuotos, tačiau apkarpyta Lietuvos kunigaikštystė kai kuriuose santykiuose išsaugojo autonomiją — teisę turėti urėdus, įstatymus, teismus. Lenkai po ilgų ginčų su tuo sutiko, tačiau laimėjo ir sau: lenkai ir lietuviai — lygiateisės tautos, ir todėl jų nariai gali laisvai užimti tarnybas abiejose šalyse ir įsigyti nekilnojamąjį turtą, prieš ką dar visai neseniai buvo pasisakyta 1566 m. Bresto seime. Zinoma, jeigu Liublino unijos pagrindu Lietuva turėjo dalinę nepriklausomybę vidaus reikaluose, tai buvo magnatų nuopelnas. Taip šlėktos pastangomis buvo sudaryta parlamentinė unija, atidavusi Žečpospolitos likimą į šlėktiškos demokratijos rankas ir padariusi pradžią tiems naujiems santykiams, kurie pagaliau atvedė į visišką abiejų valstybių suliejimą į vieną“².

¹ Teodor Narbutt, *Starożytnie dzieje narodu litewskiego*, t. IX, Wilno, 1841, p. 492.

² В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва в XV—XVI вв.*, М., 1961, p. 550.

Iki Spalio revoliucijos Lietuvos ir Lenkijos santykių po Liublino unijos klausimą sprendė Ivanas Lappo (1869—1944)³, pabrėždamas mintį, kad teisiškai LDK ilgą laiką po unijos buvo atskirta nuo Lenkijos. Šiai minčiai pritarė ir lenkų istorikas Stanislovas Kutšeba (1876—1946)⁴.

Visi autoriai, rašiusieji apie Lietuvos ir Lenkijos santykius po Liublino unijos, pripažino, kad jos sudarymas savaime dar nereiškė LDK administracinio ir teisinio atskirumo panaikinimo. Tokią mintį parėmė ir tarybiniai istorikai, tačiau pabrėždami, kad unijos aktas „pakirto Lietuvos savarankiškumą ir sudarė teises prielaidas tolesniam Lietuvos valstybingumo nykimui“, ir pateikdami savąjį pačios unijos įvertinimą⁵.

Buržuaziniai lenkų istorikai uniją, kaip politinį Lietuvos ir Lenkijos valdančiųjų klasių sandėrį, vertino teigiamai, o buržuaziniai lietuvių istorikai — neigiamai, nesišykštėdami priekaištų Lietuvos feodalams, kam jie negynė savosios valstybės savarankiškumo, ir Lenkijos feodalams, kam jie buvo per daug agresyvūs Lietuvos atžvilgiu.

LDK ir Maskvos valstybės karai XV a. II pusėje ir XVI amžiuje įstūmė Lietuvos valdovus ir visą bajoriją į labai kritišką padėtį. Jie buvo priversti ieškoti išeities, tikintis karinės pagalbos užsienyje. Tokią pagalbą galėjo suteikti tik Lenkija, su kuria Lietuvą nuo 1385 m. Krėvos sutarties rišo personalinės unijos ryšiai.

Svarbiausia karų tarp Maskvos ir Lietuvos valstybių priežastimi buržuazinėje istoriografijoje laikoma carų politika. 1453 m. turkams užėmus Konstantinopolį, Maskva pasiskelbė trečiąja ir paskutine Roma, ir jau Ivanas III dėjėsis visų žemių, kuriose gyveno pravoslavai (stačiatikiai), globėju ir gynėju. Jis skelbęs, kad Lietuva valdanti jų žemes neteisėtai. Šia dingtimi ir buvęs pradėtas rusų žemių prijungimas prie Maskvos valstybės⁶.

Tuo pačiu metu ir Lenkija norėjo pasinaudoti sunkia Lietuvos padėtimi ir atplėšti nuo jos Ukrainą. Apskritai paėmus, Liublino unijos priežastimi lietuvių buržuazinėje istoriografijoje laikoma dviejų kaimyninių valstybių — Rusijos ir Lenkijos — agresija.

Feodalinės Lietuvos didikai numatė neigiamas unijos priežastis ir jos sudarymui visokiais būdais priešinosi. Seimas, svarstęs unijos projektus, užtruko net 7 mėn. Jo dienoraštyje viskas smulkiai surašyta. Neužmiršta priminti ir tai, kaip Žemaitijos seniūnas Jonas Chodkevičius klaupėsi prieš karalių Zygmantą Augustą ir verkdamas sakė: „Mes esame pri-

³ И. И. Лаппо, Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория, СПб, 1901; И. И. Лаппо, Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия, Литовско-русский повет и его сеймик, Юрьев, 1971.

⁴ St. Kutrzeba, Akta unii Polski z Litwą, Kraków, 1932; St. Kutrzeba, Charakter i wartość unii polsko-litewskiej, Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego, Wilno, 1935.

⁵ Lietuvos TSR istorija, t. I, Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, V., 1957, p. 220.

⁶ Zenonas Ivinskis, Lietuvos istorija iki Gedimino dinastijos iširimo (1572), Lietuvių enciklopedija, t. XV, Bostonas, 1968, p. 301.

versti nusileisti ir mes pasiduosime Jūsų karališkosios malonybės gailingumui, o ne kieno nors įsakymams". Kiti Lietuvos didikai — Ponų tarybos nariai — būsimieji senatoriai ir seimo atstovai, bajorai, paremdami Žemaitijos seniūno prašymą, taip pat verkdami puolė ant kelių.

Negalima prikišti Radvilams, Mikalojui Juodajam ir Mikalojui Rudajam, Jonui Chodkevičiui, Eustachui Valavičiui ir kitiems, sudariusiems tuomet valdžios viršūnę, kad jie būtų buvę nepakankamai energingi. Sumanumo ir energijos jiems užteko. Jie buvo spaudžiami iš šalies ir iš vidaus. Jų pasipriešinimui palaužti Žygimantas Augustas savo valia keturias Ukrainos vaivadijas atplėšė nuo LDK ir prijungė jas prie Lenkijos. Tuomet nedaug betrūko, kad prasidėtų karas tarp Lietuvos ir Lenkijos. Karalius seime pareiškė, kad prijungtųjų Palenkės ir Volynės atstovai posėdžiaus kartu su lenkais bendrame seime ir, Lietuvai pradėjus karą, Lenkija jas ginsianti visa savo karine jėga.

Karas Lietuvai būtų buvęs nesėkmingas, nes ji tuomet kariavo su Maskva dėl rusų žemių aneksijos išsaugojimo ir dėl Livonijos prijungimo arba bent jos pasidalijimo su Švedija ir Maskva. Lietuvos bajorai, sudarę didžiąją LDK kariuomenės dalį ir 1562 m. buvę karo lauke prie Vitebsko, vertė savo valdovus šaukti bendrą seimą ir daryti uniją su Lenkija: 1) vienam valdovui rinkti, 2) bendrai gintis ir 3) teisėms ir laisvėms suvienodinti. Jie net grąšino nebekariausią ir grįšią namo į savo ūkius, jeigu jų reikalavimas nebus patenkintas. Pašauktinė bajorų kariuomenė tuomet jau buvo nepakankamai karinga ir disciplinuota, o samdytai kariuomenei didinti ir gerinti valstybės ižde stigo pinigų. Reikalaujami unijos, bajorai tikėjosi karinės naštos palengvinimo. LDK, būdama didesnė ir stipresnė valstybė už Lenkiją, atsidūrė sau nepalankioje unijoje su ja. Tai, kad mažesnė ir silpnesnė Lenkija pririšo prie savęs didesnę ir galingesnę Lietuvos valstybę, kėlė ir tebekelia nusistebėjimą.

Buržuazinėje istoriografijoje tas faktas, kad Lietuva sudarė sau nepalankią uniją, aiškinamas rusų ir lenkų feodalų agresyvumu ir lietuvių bajorų tarpe įsigalinčia anarchija. Vadinasi, valstybės atsparumo susilpnėjimas aiškinamas tik subjektyviomis priežastimis, tarsi Lietuvos feodalai būtų buvę mažiau agresyvūs savo kaimynų atžvilgiu, o bajorai daugiau ištįžę ar menkesni patriotai už rusų ir lenkų bajorus. Feodalai turėjo vienodą klasinę prigimtį, ir todėl naivu skirstyti juos į karingus ir taikingus, į išminčius ir kvailius, į gerus ir blogus. Valstybės politinės, ūkinės ir karinės galios silpnėjimas negalėjo būti atsitiktinis. Jis turi gilias, iš paviršiaus sunkiai pastebimas, priežastis, mažai tepriklausančias nuo pavienių asmenų, kad ir valdovų, valios, jų gerų ar blogų norų.

Lietuvos valstybė kūrimosi stadijoje buvo lietuvių valstybė, kuriai didžiausią pavojų sudarė Livonijos ir kryžiuočių ordinais. Gindamiesi nuo šių ordinų, lietuviai be didelių karinių pastangų galėjo savo valstybės sienas plėsti į rytus, į feodališkai susiskaidžiusios Kijevo Rusios žemes, puolamas mongolų-totorių. Kaip yra pažymėjęs Fridrichas Engelsas, rusų kunigaikštystės, besigindamos nuo šio pavojaus, rasdavo prieglobs-

tį Lietuvos valstybėje⁷. LDK, savo sienas išplėtusi iki Juodosios jūros, buvo jau ne vien lietuvių, bet ir daugelio rusų valstybė. Rytų Europos tautų istorijoje ji suvaidino teigiamą vaidmenį, nes pasitarnavo užtvara, į kurią atsimušdavo vokiečiai, verždamiesi iš Vakarų į Rytus, ir mongolai-totoriai — verždamiesi iš Rytų į Vakarus. XV a., kryžiuočių ordina sumušus 1410 m. prie Žalgirio, o Livonijos ordina 1435 m. prie Pabaisko (netoli Ukmergės) ir Maskvos valstybei išvadavus rusų žemes iš mongolų-totorių jungo, LDK nebeteiko savo turėto teigiamo vaidmens ir atsidūrė kryžkelėje. Ją sudarė ne vienos religijos ir ne vienos tautybės žmonės. Maskvos Didžioji Kunigaikštystė tuo metu darėsi rusų (didžiarusių) tautine valstybe, ir visai natūralu, kad LDK sudėtyje buvusios rusų žemės linko prie jos. Nors tuo metu Lenkija savo teritorija ir gyventojų skaičiumi buvo mažesnė už LDK, tačiau ji buvo tvirtesnė tuo, kad jos gyventojai buvo vienos tautybės ir vienos religijos, kuri feodalizmo epochoje ypač daug reikė. Tiek Maskvos, tiek ir Lenkijos valstybių valdovai stengėsi atkariauti rusiškas ir lenkiškas žemes, tuo tarpu LDK valdžioje atsidūrė didikai Ponų tarybos vardu neparodė pastangų prijungti prie savo valstybės kryžiuočių valdžioje buvusių lietuviškų žemių.

Trylikos (1454—1466) metų karu Lenkija atsiėmė iš kryžiuočių visas lenkiškas žemes ir Vislos upe išėjo į Baltijos jūrą. Ordino valdžioje liko prūsų ir lietuvių žemės, tačiau Ordino valstybė, tapusi visai silpna, buvo paversta Lenkijos vasalu. Minėtame kare Lietuva nedalyvavo, jos valdovai laikėsi neutraliai, nes grėsė karinis konfliktas su Lenkija dėl Podolės. Lenkijos valdovai visaip stengėsi įtraukti į tą kovą Lietuvą, pažadant jai ne tik visą kairįjį Nemuno žemupį, bet ir plačias sritis Nemuno deltos kairėje pusėje. Podolė tuomet nebuvo išmainyta į lietuviškas žemes su Klaipėdos kraštu imtinai. Tiesa, toks siūlymas buvo padarytas ne karą pradėdant, o jam užsitęsęs ir įsitikinus, kad Lenkijai vienai visos Prūsijos užimti nepasisėks. Pradžioje buvo pasitenkinta tuo, kad Lietuva per Žemaitiją nepraleido Livonijos kariuomenės, vykstančios į pagalbą kryžiuočiams. Kryžiuočių ordinas, savo ruožtu, stengėsi, kad Lietuva nepradėtų prieš jį karo ir veiksmingai neparemtų kariaujančios Lenkijos⁸. Lietuvos didikai, spręsdami klausimus, susijusius su tuo karu, visai nekreipė dėmesio į tautinę Prūsijos gyventojų sudėtį. Ir kitais atvejais Lietuvos didikai, parodė nemažą valstybinio supratimo, visai neturėjo tautinio sąmoningumo ir savo politika nesiekė lietuviškų žemių suvienijimo jų valdomoje valstybėje. Čia glūdi LDK politinio silpnumo priežastys, čia jų reikia ir ieškoti.

Iš visų LDK valdovų tik Kęstutis atkakliai siekė sujungti lietuvių gyvenamas žemes vienoje valstybėje. Tai matyti iš jo derybų su Vengrijos karaliumi Liudviku 1351 m. ir su imperatoriumi Karoliu IV 1358 m. Už sąjungą ir krikštą jis reikalavo iš imperatoriaus: 1) lietuviams priėmus

⁷ Ф. Энгельс, Внешняя политика русского царизма, К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, М., 1962, р. 18—19.

⁸ В. Дундулис, Lietuva ir Trylikos metų karas tarp Lenkijos ir Ordino (1454—1466), Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, Istorija, t. IX, 1968, V., p. 127—130.

krikštą, Lietuvoje sudaryti atskirą bažnytinę provinciją, 2) Lietuvai grąžinti kryžiuočių užgrobtas žemes, o Lietuvos sieną nustatyti tokią — nuo Mozūrijos Alnos upe iki Priegliaus, pastarosios tėkme iki Aistmarių, toliau — Baltijos jūra iki Dauguvos žiočių ir jos vaga aukštyn iki rusų žemių, 3) kryžiuočių ordiną išskeldinti iš Prūsijos ir pasiųsti kariauti prieš totorius, į rusų žemes jis neturįs reikšti pretenzijų.

Derybos liko be vaisių. Labai galimas daiktas, kad imperatorius, priėmęs šias sąlygas, nebūtų galėjęs jų įvykdyti ir sutartis būtų likusi tik pergamente. Kęstučio reikalavimus galima įvairiai komentuoti, tačiau sienų nubrėžimas aiškiai pasako, ką jis turėjo galvoje. Nepaliojant kariaudamas su Ordinu, jis ne tik gynėsi, bet ir siekė atsiimti jo pirmtakų prarastas žemes. Lietuviškų žemių kryžiuočiams jis neužrašinėjo. Jis žuvo, neįstengęs savo plano įgyvendinti.

Jo sūnaus Vytauto politikoje tokių planų jau nematyti. Lietuviai jam maža berūpėjo. Tik po Žalgirio mūšio, Ordinui bylinėjantis dėl Zemaitijos, aiškindamas, kad nėra skirtumo tarp lietuvių žemaičių ir aukštaičių, jis teprasitarė, kad ir Prūsija esanti jo tėvonija, nors už savo tėvą buvo keleriopai galingesnis.

Vytautas išplėtė valstybės sienas iki Juodosios jūros, remdamasis bajorais kaip karine jėga ir atidavinėdamas jiems už tarnybą valstiečius. Jo pramintu takuėjo Žygimantas Kęstutaitis, Kazimieras ir Aleksandras. XV a. pabaigoje, didėjant samdytosios kariuomenės reikšmei, valstiečius atidavinėti liautasi ir imta sparčiai steigti valstybinius dvarus, kad pajamomis iš jų būtų galima papildyti valstybės iždą. XVI a. I pusėje Lietuvos bajorai turėjo kariauti už tėvų ir senelių gautus valstiečius, patys nebesitikėdami kokio nors naujo atpildo. Tuo tarpu Maskvos valstybėje atkakliausia raitelių kariuomenė buvo kuriama iš dvarėnų, opričnikų pagalba siaurinant kilmingųjų bajorų ir kunigaikščių žemių valdas ir šalinant jų įtaką valdžioje. Rusų dvarėnai siekė, kad sąlyginai už karinę tarnybą gautos žemės pasidarytų jų nuosavybe, siekė to paties, ką Lietuvos bajorai jau turėjo. Valstiečių įbaudžiavinimas Lietuvoje buvo atliktas žymiai anksčiau negu Rusijoje. Feodalinis Lietuvos bajorų, visų pirma, žinoma, didikų imunitetas, sankcionuotas 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutų, buvo jų „anarchijos“ pagrindas. Visuomeninė būtis lėmė bajorų sąmonę.

To meto feodalinių valstybių ūkis buvo neįmanomas be amatų bei prekybos plitimo ir miestų kilimo. Stiprėjant feodaliniam žemvaldžių imunitetui, jurzdikai ėmė skaldyti miestus į atskiras teisines ir administracines dalis ir kenkti miestiečiams, kaip buržuazijos pradininkams. Bajorų teisė nemokėti maitų ir rinkliavų, išvežant savo dvarų gaminius ir įvežant sau ir savo valdos valstiečiams prekes, žlugdė pirklus. Visa tai mažino valstybės pajamas iš miestų ir silpnino miestiečių luomą.

XV ir XVI a. būdinga ne tik renesanso kultūros plitimas, bet ir atskirų Europos tautų pastangos siekti valstybinio savarankiškumo. Lietuvą palietė renesanso kultūra, atsirado lietuvių raštija, pasigirdo balsų, aukš-

tinančių lietuvių kalbą ir pagonišką lietuvių tautos praeitį, tačiau tautinės valstybės idėjos praėjo pro šalį.

Kad unija buvo naudinga Lenkijai, o ne Lietuvai, matyti iš XVI a. pab. ir XVII a. pr. įvykių. Lietuvos karai su Maskva ir toliau buvo nesėkmingi, o kelių mūšių su švedais laimėjimas neužtikrino Lietuvai išėjimo į jūrą per buvusią Livonijos teritoriją. Užtat Lenkija pasinaudojo Lietuvos karinėmis jėgomis, remdama carus apsišaukėlius ir pasiekdama Maskvą. Šie kariniai jungtinės valstybės laimėjimai buvo atsitiktiniai, priklausę nuo pasinaudojimo sunkia Rusijos padėtimi ryšium su valstiečių karu ir vidaus neramumais. Tai toli gražu nebuvo Lietuvos ir Lenkijos staiga pakilusios ūkinės ir karinės galios vaisius.

Nors buržuaziniai lenkų istorikai visai aukština Liublino uniją, tačiau jiems sunku pasakyti, ką konkrečiai davė toji unija Lietuvai ir Lenkijai. Lenkijos statytiniai Maskvoje neįsitvirtino, Lenkijos ir Lietuvos etnonams teko gėdingai bėgti nuo Kuzmos Minino ir Dmitrijaus Požarskio vadovauto rusų pasipriešinimo. Po to keletą kartų teko kariauti dėl Smolensko ir XVII a. viduryje slopinti sukilusius, Bogdano Chmelnickio vadovaujamus, ukrainiečius. Karas prieš ukrainiečius, siekusių sukurti savo tautinę valstybę, nedarė garbės nei Lenkijai, nei Lietuvai. Nuo to karo Lenkijos istorijoje prasidėjo laikotarpis, gavęs tvano vardą.

Tvano priežastys buvo vidinės ir išorinės. Išorines pamatyti visai nesunku. Užėmusi Ukrainą ir susijungusi su LDK, Lenkija iš tautinės valstybės pasidarė daugelio tautų ir skirtingų religijų valstybe, kuri nesugebėjo pasidaryti feoduline imperija. Neperdedant galima sakyti, kad skenduolis į dugną tempė ir savo gelbėtoją.

Po Liublino unijos Lietuva ir Lenkija buvo laikomos viena valstybe, vadinta bendru Žečpospolitos vardu. Svarbiausia dėl to, kad tas abi sąjungoje esančias valstybes ištiko vienodas padalijimų likimas. Tik ėmus ieškoti to likimo vidinių priežasčių, buvo aptiktas politinis ir ūkinis Žečpospolitos dvilypumas. Drauge su tuo atsirado priekaištai Lietuvos didikams dėl jų separatizmo, dėl seimų išardymo ir dėl Radomo (1767 m.) bei Targovicos (1792 m.) konfederacijų sudarymo. Išeitų, kad Lietuvos feodalai padėjo iškasti duobę Lenkijos nepriklausomybės kapui. Taip kilo susidomėjimas pounijiniais Lietuvos ir Lenkijos santykiais. 1930 m. įvykusiame V Lenkijos istorikų suvažiavime J. Volinskis šiuo klausimu išdėstė štai kokias pažiūras.

Liublino unija buvęs garantuotas sąjungos neišardomumas ir padėti bendro gyvenimo pagrindai. Kelius dešimtmečius vykęs Lietuvos prisitaikymas prie Lenkijos gyvenimo. Išmirus kartai, kurios metu unija buvo sudaryta, XVII a. prasidėjęs bendras abiejų valstybių gyvenimas, karts nuo karto sutrikdomas kai kurių Lietuvos didikų ambicijų. Šitoks sugyvenimas XVIII a. privedęs prie bendros valdžios sudarymo bei valstybių susiliejimo, pasibaigusio 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija⁹.

⁹ J. Woliński, Stan i problemy badań nad historią Litwy XVII w., Pamiętnik V zjazdu historików Polski w Warszawie 1930, t. I, Lwów, 1930, p. 735—737.

I. Lappo, nemažą savo studijų dalį skyręs LDK istorijai ir dėl to pakviestas dėstyti į Kauno universitetą, ėmė aiškinti, kurios valstybinės institucijos po unijos veikė bendrai ir kurios atskirai, ir padarė išvadą, kad uniją reikia vertinti kaip federaciją, kaip dviejų lygiateisių valstybių sąjungą. Jis pažymėjo, kad tyrinėtojai daugiausia dėmesio kreipė į įvadinę unijos akto vietą, kuri skelbė: „Nuo šio laiko Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra vienas nedalomas kūnas, o taip pat ne atskira, bet viena bendra Respublika, kuri susidarė iš dviejų valstybių ir tautų“. To paties akto atskiri straipsniai buvo kompromisiniai ir prieštaringi. Skelbdamas valstybių ir tautų sujungimą, aktas vis dėlto pripažino LDK ne provincijas, bet valstybinės reikšmės teises. Krėvos 1385 m. rugpiūčio 14 d. aktas žadėjo Lenkijai ne uniją, o visišką LDK inkorporavimą. Šio pažado ištesėti nebuvo galima, abiejų valstybių atstovai tarėsi kaip lygūs partneriai, laiks nuo laiko unijos buvo nutraukiamos, sudaromos naujos, ir LDK iki XVI a. pab. išlaikė savo nepriklausomybę. Liublino unijos akto žodžiai apie vieną nedalomą kūną buvo tik norų deklaracija, kurios įvykdymas priklausė nuo daugelio vėlesnių aplinkybių.

Visiško sujungimo idėja Liublino akto formulėmis buvo skelbiama aiškiai ir iškilmingai. Jungtinę valstybę valdo vienas monarchas. Jo rinkimai net tada teisėti, kai vieno iš unijos dalyvių atstovai juose nedalyvauja. I. Lappo nuomone, „Visiško dviejų tautų suliejimo idėja šituo nutarimu išreikšta aiškiai ir ryškiai“¹⁰. Turto bei valstybinių vietų garantija LDK gyventojams skyrium nuo Lenkijos gyventojų paaiškinamos visiškai paprastai: tai galėjo būti Lietuvos, kaip Lenkijos valstybės dalies, teisės ir skirtumai. Tokias teises, kodifikuotas 1532 ir 1540 m. statute, turėjo Mozūrija.

Valstybės dalių (provincijų) skirtumai ir sričių teisės neprieštarauja valstybės vieningumui. Unijos aktu LDK buvo garantuota visų jos senųjų valstybės tarnybų neliečiamybė, vadinasi, palikta valstybinio savarankiškumo teisė, nesuderinama su deklaracija apie „vieną nedalomą kūną“. Unijos akte buvo prieštaringi unitarinio ir federacinio tipo dalykai. Unijos vykdymas vyko ne federacijos, o unijos kryptimi. Svarbus žingsnis šia kryptimi buvo Nuolatinės tarybos sudarymas, jos valdymas ir galutinis žingsnis — Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas. Ta proga buvo nukaldintas medalis su užrašu: „Stanislovui Augustui valdant buvo baigta glaudi unija su Lietuva, Žygimanto Augusto pradėta“. I. Lappo padarė tokią pastabą: „Gegužės 3 dienos konstitucija yra valstybinio perversmo produktas, bet ne laisvojo Lietuvos ir Lenkijos susitarimo dalykas“. Lietuva ją atmetė, 1792 m. Targovicoje įsteigusi „Laisvą generalinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederaciją“¹¹.

Šią mintį pasigavo Adolfas Šapoka (1906—1961) ir toliau įrodinėjo, kad *Żećpospolita* buvo ne unijinė, o federacinė valstybė ir kad Lietuvos

¹⁰ J. Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, K., 1932, p. 25.

¹¹ Ten pat, p. 142—143.

feodalai, kuriuos jis vadina lietuviais, savo valstybinį savarankiškumą atkakliai gynė iki pat jungtinės valstybės III padalijimo 1795 m. Jei I. Lappo tik užsiminė apie Nuolatinę tarybą ir Gegužės 3 d. konstituciją, kaip apie neigiamus Lietuvos valstybinio gyvenimo reiškinius, tai A. Šapoka pasistengė jų neigiamumą įrodyti¹².

Po Žečpospolitos I padalijimo, vykdamas valstybės pertvarkymo reformas, buvęs pažeistas federacijos principas, nes buvo sudaryta viena Edukacinė komisija švietimo reikalams tvarkyti ir Nuolatinė taryba, kaip vykdomosios valdžios organas. A. Šapoka sutinka, kad „Edukacijos Komisijos ir Nuolatinės Tarybos laikotarpiu Lietuva su Lenkija įėjo į naują savo sugyvenimo formos fazę, kada jau veikia abi valstybes apimantys centriniai organai“ ir guodžiasi: „Bet ir dabar vienos vykdomosios centro valdžios dar nėra. Abiejose valstybėse bendras organas iš pradžių tvarko tik švietimo, o nuo 1776 m. kitas bendras organas dar tvarko ir kariuomenės reikalus“¹³.

Jei šiose institucijose A. Šapoka dar ieško formalių federacijos likučių, tai Ketverių metų seimo (1789—1792 m.) reformomis su įstatymų sargybos sudarymu ir konstitucijos priėmimu tie formalūs likučiai panaikinami ir pačiame konstitucijos tekste nebelineka vietos net Lietuvos vardui. Edukacinė komisija ir Nuolatinės tarybos sudarymas buvęs diktato vaisius, o Ketverių metų seimo reformos — lenkų sąmokslininkų prievarta. Išvada aiški: už LDK autonomijos Žečpospolitos sudėtyje pažeidimą kaltė atitenka rusams ir lenkams.

Rusijos valdovų diktatas naikino politinę jungtinės valstybės nepriklausomybę, o Lenkijos bajorai ir miestiečiai 1788—1791 m. „sąmokslu“ stengėsi tuo diktatu nusikratyti ir prarastą nepriklausomybę atgauti. Tai buvo diametraliai priešingų — reakcinių ir pažangių — jėgų susidūrimas. O kurioje pusėje stovėjo LDK didikai? Pasak A. Šapokos, jie stengėsi išsaugoti autonomiją arba, ko gera, federaciją, visai nekreipdami dėmesio į Žečpospolitos likimą. Taip, žinoma, nebuvo. Jų ginta autonomija maža kuo skyrėsi nuo Lenkijos didikų gintų feodalinio imuniteto teisių.

A. Šapokos koncepcija dėl federacijos ir LDK nepriklausomybės išnykimo 1795 m. pasirodė „paranki“ šiuolaikinei nacionalistinių pažiūrų propagandai. 1969 m. suėjo 400 metų nuo Liublino unijos sudarymo. Lenkų istorikų ir publicistų straipsniuose ji plačiai buvo minima ir vertinama teigiamai. Lietuvių emigrantinė spauda taip pat atsiliepė. Ta proga straipsnius paskelbė Z. Ivinskis, J. Jakštas, V. Sruogienė. Z. Ivinskis¹⁴, sekdamas I. Lappo ir A. Šapokos darbais, teigia, kad po unijos Žečpospolita buvusi federacinė Lietuvos—Lenkijos respublika, kurią jungė tik bendras valdovas ir įstatymų leidžiamasis organas — seimas su senatu. Lietuva turėjo ne tik savo atskirą kariuomenę, savus pinigus (išdą), at-

¹² A. Šapoka, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos, K., 1938, p. 280—302.

¹³ Ten pat, p. 280.

¹⁴ Zenonas I v i n s k i s, Liublino unija ir jos šešėliai, Lietuvių—lenkų santykiai keturių amžių perspektyvoje (1569—1969), Aidai [Chicago], 1969, Nr. 9, Nr. 10.

skirą teismo organizaciją, savus įstatymus (garsųjį Lietuvos Statutą), bet ir atskirą vyriausybę su savo kancleriu, etmonu, išdininku ir kitais aukštais pareigūnais. Po unijos, norint pabrėžti politinį Lietuvos atskirumą, kai karalius vykdavo į Lietuvą, budriai buvo žiūrima, kad prie sienos pasikeistų ne tik lydintieji kancleriai, maršalkos ir kiti pareigūnai, bet ir medžiokliniai šunys. Z. Ivinskis mano, kad unija neatėmė iš Lietuvos didikų ir bajorų teisės gyventi savarankišku valstybiniu gyvenimu, tačiau jie patys, lenkėdami ir perimdami bajorišką laisvę, tuo nepasinaudojo. Jis padarė tokią išvadą: „Lietuvio akimis unijos padarinių vertinimas išeina negatyvus, nes dviejų kaimynų santykiai vystėsi Lietuvos nenaudai ir kultūrinio, ir politiniu atžvilgiu“, o paimtos iš lenkų bajorišką laisvę „Lyg koks ant kaklo užnertas akmuo traukė Lietuvą į bendrą pražūtį“. Z. Ivinskis lyg ir norėtų švelninti A. Šapokos teiginius tuo, kad Lietuvos bajorų sulenkėjimas yra turėjęs neigiamos reikšmės, tačiau nacionalistinė koncepcija dėl to nė kiek nesikeičia.

Visa ši koncepcija apgaulinga tuo, kad joje nėra pagrįsto tautos ir jos valstybinio suverenumo supratimo, be kurio iš viso negalima spręsti vienos ar kitos valstybės likimo. Renesanso epochos Lietuvos valstybės politikai ir kultūros veikėjai iki XVII a. vid. save vadino lietuviais, nors kalbėjo ir rašė rusiškai arba lenkiškai. Lietuvos terminas tada atstojo pilietybę. Lietuvos didikai lietuvių kalbą laikė savo protėvių kalba ir ją aukštino, kildindami iš lotynų kalbos.

Net tie, kurie kalbėjo ir rašė lenkiškai, nevadino savęs lenkais. XVII a. II pusėje ir XVIII a. padėtis pasikeitė. Rusiškai kalbančių skaičius žymiai sumažėjo. Ja kalbėjo daugiausia tik tie bajorai ir didikai, kurie liko pravoslavų tikėjimo. Tie, kurie prisidėjo prie kontrreformacijos ir persimetė pas katalikus, vietoj rusų, baltarusių ar ukrainiečių kalbų ėmė vartoti lenkų kalbą. Ir lietuvių, ir rusų kilmės LDK feodalams sąvoka „lenkas“ jau reiškė jų tautybę, o „lietuvis“ — valstybinę priklausomybę.

A. Šapoka ir jo bendraminčiai neskiria šių dalykų ir visus iš LDK kilusius feodalus vadina lietuviais. O juk tuo ignoruojamas net Liublino unijos akte įsakmiai pabrėžiamas tautos ir valstybės dualizmas. Tauta buvo laikomas tik bajorų luomas. Kad XVIII a. Lietuvos bajorai ir Lenkijos šlėktai savo kalba, papročiais, laisvėmis ir gyvenimo būdu sudarė vieną tautinį kūną, gali neigti tik tas, kas nėra linkęs skaitytis su faktais. Lietuvos ir Lenkijos bajorų-šlėktų luomų, unijos akte vadintų tautomis, suartėjimas ir susiliejimas tikrai įvyko. Tai, kas 1569 m. buvo deklaracija, po šimto ar pusantro šimto metų buvo nebe deklaracija, o realybė.

Žinoma, istorija žino nemaža atvejų, kai tos pačios tautybės žmonės sudarė dvi arba net kelias valstybes. Tai, kad didžioji LDK viešpataujanti klasė žmonių dalis iš lietuvių, rusų, baltarusių ir ukrainiečių ilgainiui pasidarė lenkais, savaime dar nesako, kad jie tuo pačiu atsižadėjo ir savosios valstybės savarankiškumo arba toje valstybėje turėtų valdžios vietų. LDK savarankiškumas XVIII a., ypač po Šiaurės karo,

gali būt vertinamas tik dvigubo judėjimo požiūriu. Po Petro I, kaip arbitro Žečpospolitos vidaus reikaluose, sprendimo ir to sprendimo patvirtinimo 1717 m. Nebyliajame seime, Žečpospolitita pradeda netekti savo suverenumo, o Lietuva, būdama tos valstybės sudėtyje, savo atskirumo. Taigi, žlungant Žečpospolitos savarankiškumui, negalėjo išlikti nepakitusi politinė Lietuvos ir Lenkijos federacija.

Išnykus Lietuvos bajorų ir Lenkijos šlėktų luomų tautiniam skirtumui, išnyko ir atskira pilietybė. To luomo žmonės žemės valdų ir valstybinių tarnybų galėjo turėti bet kurioje jungtinės valstybės teritorijoje. Atskiros pilietybės nebuvimas negali būti nutylimas, nes tai vienas iš valstybės suverenumo požymių. LDK po unijos neturėjo ir atskiros vykdomosios valdžios, kurią ligi tol sudarė Ponų taryba. Kanclerius, etmonus, išdininkus, maršalkas ir kitus aukštuosius pareigūnus tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje skyrė karalius, tačiau šie pareigūnai vienas kitam nebuvo pavaldūs, nesudarė kolegialaus instituto, todėl galėjo ne tik vienas kito neklausyti, bet ir vienas su kitu kariauti. Jeigu į juos iki Nuolatinės tarybos sudarymo ir departamentų įsteigimo dar galima buvo žiūrėti kaip į federacijos reprezentantus, tai vėliau, po reformos, Lietuvoje jie veikė kaip centrinės, Lenkijoje esančios, valdžios pareigūnai. Jų pareigos galėjo būti vadinamos labai aukštais, tradiciniais vardais, tačiau titulai nekeitė esmės. Provincijos valdininką galima vadinti urėdu, magistru ar ministru, tačiau jo galia nuo to nedidėja.

Aukščiausia valdžios institucija buvo seimas. Jame LDK atstovai galėjo neleisti priimti sau nepalankių įstatymų, galėjo ir savuosius įstatymus pasiūlyti, bet tokią pačią galią turėjo kiekvieno pavieto atstovai. Veto teisė jiems leido bet kurį įstatymo projektą atmesti. Įstatymų leidžiamajai ir vykdomajai valdžiai pakrikus, autonomines teises įgijo pavietai. Jie sudarė bajoriškiosios demokratijos su didikų savavaliavimu pagrindą. Vyriausybės, ano meto sąlygomis karaliaus, administracinės galios stiprinimas buvo neįmanomas be didikų galios siaurinimo. Istorikų marksistų jau seniai yra išaiškinta, kad, feodalizmo epochoje klostantis nacionalinėms valstybėms, karaliaus valdžios stiprėjimas ir jos artėjimas prie absoliutinės monarchijos buvo pažangus reiškinys. Stiprėjant miestams ir miestiečių prekybei gamybai pamažu virstant kapitalistine, stiprėjo miestų ir kaimų gyventojų noras, kad krašte išnyktų netvarka, kad feodalai liautųsi tarp savęs kariavę ir beprasmiškai niokoję kraštą, kad prekybos keliai būtų laisvi ir saugūs, kad būtų tvirta centrinė valdžia vidaus tvarkai palaikyti ir valstybei nuo išorės priešų ginti. Tie gyventojų sluoksniai, patys dar būdami per silpni savo norams įgyvendinti, ieškodavo ir rasdavo sau paramos pas karalių, visos feodalinės santvarkos viršūnė. Šitų jėgų veikiamos kūrėsi tautinės valstybės su stiprėjančia monarcho valdžia. Pažangiosios to meto visuomenės jėgos buvo monarcho, siekiančio absoliučios valdžios, sąjungininkais¹⁵. Šis

¹⁵ Ф. Энгельс, О разложении феодализма и возникновении национальных государств, К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 21, М., 1961, р. 406—418.

dėsnis XVIII a. tiko ir Lietuvai, ir Lenkijai. Jų kaimynystėje — Rusijoje — iškilo Petras I, o Prūsijoje — Fridrichas II.

Ketverių metų seimo veikėjai, arba „sąmokslininkai“, kaip juos vadina I. Lappo ir A. Šapoka, siekė išvaduoti Lenkiją iš Rusijos protektorato ir sustiprinti valstybės valdžią, naikinant Lenkijos ir Lietuvos didikų galią.

Fridrichas Engelsas už Lenkijos nepriklausomybės praradimą kaltino jos feodalinę aristokratiją, kuri dėjosi į sąjungą su užsienio valstybėmis, kad susidorotų su bajoriškąja demokratija, siekusia politinių ir agrarinių reformų¹⁶. Bajoriškąja demokratija F. Engelsas vadino reformų seimo metu veikusį savo esme buržuazinių bajorų ir miestiečių bloką. Vykstant ginčams tarp to bloko ir aristokratijos, Lietuva nebuvo atskiru to ginčo objektu. Išimtinės jos pareigūnų teisės buvo suprantamos kaip dalis didikų laisvių, kurias buvo rengiamasi siaurinti. LDK aristokratai, tokie kaip Mstislavlio vaivada K. Chominskis arba Vitebsko kaštelionas A. Rževuskis, gynė ne savosios valstybės savarankiškumo likučius, o didikų galią ir teises, kurios buvo vadinamos skambiu laisvės vardu.

A. Šapoka negalėjo nepastebėti, kad tame „sąmokse“ aktyviai dalyvavo miestiečiai, reformų metu gavę politines teises. Lenkų tautos, siekusios atkurti savo valstybės nepriklausomybę, reprezentantu tuomet buvo jau ne vien bajorų luomas, bet ir miestų buržuazija. Šis „sąmokslas“ reiškė lenkų nacionalinio judėjimo pradžią. Svarbiu šio judėjimo etapu buvo Tado Kosciuškos (1746—1817) vadovautas 1794 m. sukilimas, kuriame greta bajorų bei miestiečių dalyvavo ir valstiečiai. Šis judėjimas, reiškęs lenkų tautos siekimą turėti savo nepriklausomą valstybę, gali būti vertinamas tik teigiamai, ir tarybinėje lietuvių istoriografijoje jis taip ir vertinamas¹⁷. Šio judėjimo slopintojai visai pagrįstai laikomi reakcionieriais. Lietuvos didikai Targovicos konfederacijos dalyviai Vilniuje įsteigė „Laisvą generalinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederaciją“. Vilniaus vaivadijos 1792.VI.27 d. konfederaciniame akte sakoma: „Lietuvių tauta, kuri su Lenkija yra surišta iškilmingu aktu, pasidarė tarytum užkariauta provincija, reiškianti ne daugiau, kaip pavergtieji kraštai, nes mato palaipsniui sulaužytas visas savo teises ir į Lenkiją perkeltas magistratūras. Vargas mums, jei ne patys savo likimą spęsim, bet, pasidavę despotizmui, leisim svetimiesiems tą daryti“¹⁸. Anksčiau priešintis jie negalėję, bet dabar, gavę iš imperatorės Ekaterinos II paramos, nutarę susiburti savo laisvių ginti.

Ko vertos buvo šios ir panašios deklaracijos, minint Lietuvos vardą, parodė konfederacijos laimėjimas, pasibaigęs Žečpospolitos II padalijimu ir Nuolatinės tarybos veikimo grąžinimu. Kaip visa tai vyko, gana kruopščiai išdėstyta J. Vonsickio studijoje¹⁹.

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 5, М., 1956, p. 367.

¹⁷ Lietuvos TSR istorija, t. I, p. 343—347.

¹⁸ A. Šapoka, min. veik., p. 307.

¹⁹ Jan Wąsicki, Konfederacja Targowicka i ostatni sejm Rzeczypospolitej z 1793 roku, Poznań, 1952.

Šios konfederacijos vadus etmoną Simoną Kasakauską, vyskupą Juozapą Kasakauską, vyskupą Igną Masalski, Vilniaus vaivadijos konfederatų vadą Ignotą Šveikauską 1794 m. sukilėliai pakorė kaip lenkų tautos išdavikus. Pasak A. Sapokos ir jo bendraminčių, konfederatai buvę ne išdavikai, o Lietuvos patriotai, siekę išsaugoti LDK savarankiškumą Rusijos imperatorės Ekaterinos II ir Rusijos kariuomenės pagalba, ir betruksta pasiūlymo pastatyti jiems paminklą.

Kodėl šitokią pažiūrą skleidė I. Lappo, visai nesunku suprasti. Feodalinėje ir buržuazinėje rusų istoriografijoje LDK buvo vadinama Lietuvių—rusų valstybe (Litovsko-russkoe gosudarstvo) ir laikoma visais požiūriais gimininga Maskvos valstybei. Šią giminystę išardžiusi ir pačią valstybę pražudžiusi Lenkija 2 pagrindiniais veiksmais: 1) katalikybės įvedimu 1387 m. ir 2) Liublino unijos sudarymu 1569 m. I. Lappo pateiktas Lietuvos ir Lenkijos santykių po unijos aiškinimas šiai koncepcijai nė kiek neprieštaravo. Atvirkiščiai, jis leido pateisinti Lietuvos prijungimą prie Rusijos ir carų nenorą po prijungimo suteikti Lietuvai autonomiją, kai ji buvo suteikiama arba pažadama Lenkijai.

I. Lappo aiškinimus parėmė A. Sapoka, o sekdami pastaruoju, ir kiti istorikai emigrantai dėl savo pažiūrų į tautą, kaip į dievo paleistą pasaulin giminę, o ne kaip į viena kalba kalbantį iš socialinių klasių susidedantį visuomenės organizmą.

Lenkų nacionalinio judėjimo slopintojų gretose buvo ir Lietuvos, ir Lenkijos feodalų, gynusių autonomines didikų laisves, kurios atvedė Žečpospolitą į anarchiją. Tarp slopintojų nebuvo miestiečių, tuo labiau valstiečių. Lietuvos, kaip ir Lenkijos, miestiečiai aistringai gynė Ketverių metų seimo reformas ir Gegužės 3 d. konstituciją. Lenkų tautybės Lietuvos bajorai ir miestiečiai, dalyvavę lenkų nacionaliniame judėjime, nesiekė atkurti LDK kaip federacinę Žečpospolitos valstybę. Jie stoji už vieningą, stiprią Lenkiją.

Epizodą Lietuvos ir Lenkijos santykiuose sudarė 1794 m. Jokūbo Jasinskio (1759—1794) vadovautų Lietuvos sukilėlių aktas, pasirašytas 2328 jo dalyvių ir sudaryta vietinė valdžia, lietuviškai pavadinta „Roda Naididžiausia Narodaus Lietuvos“. Vyriausioji sukilimo vadovybė su T. Kosciuška priešakyje Lietuvos Vyriausiąją tarybą panaikino, J. Jasinskį pašalino iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų, Lietuvos sukilėlių valdžią paskelbė paprasta Lenkijos vyriausybės atstovybe ir pavadino ją LDK deputacija.

Jasinskio vadovauta Lietuvos sukilėlių vyriausybė kokių nors aiškių politinių siekimų Lietuvos atžvilgiu neturėjo arba bent viešai nebuvo jų paskelbusi. Bet viena tėra aišku, kad visiškai atskirų Lietuvos valdžios įstaigų panaikinimas, kurį nustatė Gegužės 3 d. konstitucija, nebuvo populiarus tarp dalies Lietuvos lenkų bajorų ir miestiečių, pritarusių reformoms ir dalyvavusių nacionaliniame judėjime. Tą nepopuliarumą savo reakciniais tikslais norėjo panaudoti Targovicos konfederatai. Jasinskio vadovautame sukilime toji dalis buvo tokia nežymi, kad ji net nesugebėjo apginti J. Jasinskio nuo pažeminimo. Todėl 1794 m. Vilniuje

paskelbtą sukilėlių aktą lenkų ir lietuvių kalbomis reikia laikyti paskutiniu LDK prisiminimo epizodu.

Tiesa, istoriografijoje laiks nuo laiko primenama, kad, Lietuvą prijungus prie Rusijos, Lietuvos feodalai stengėsi atkurti kokią nors formą LDK autonomiją. Ta linkme ne tik buvo kalbama, bet ir vedamos derybos, tačiau reikia panagrinėti, kuriais tikslais jos buvo vedamos ir kodėl jos buvo bevaisės.

Caro Aleksandro I užsienio reikalų ministras Adomas Čartoriskis (1770—1861) siūlė Rusijos imperijos sudėtyje atkurti Lenkijos karalystę su 1772 m. Žečpospolitos sienomis, paskelbiant imperatorių Lenkijos karaliumi. Šis pasiūlymas buvo remiamas panslavizmo idėja ir teiginiu, kad tuometiniai Rusijos sąjungininkai Prūsija ir Austrija yra potencialūs jos priešai. Projektas pasidarė ypač aktualus 1805 m., Prūsijai nenorint prisidėti prie koalicijos prieš Napoleoną ir plintant kalboms, kad Rusija ir Austrija gali pradėti kovą prieš Prūsiją. Tada Lenkijos atkūrimas, prijungiant prie jos iš Prūsijos atkariautas lenkiškas žemes, darėsi svarbiu politiniu žaidimu. Aleksandras I demonstratyviai aplankė Čartoriskių rezidenciją Pulavus. Ir nemažam politikų nustebimui, iš Pulavų jis vyko ne į Varšuvą, ko buvo laukiama, o į Berlyną, kur atnaujino sąjungą su Prūsija — nors ir fiktyvios Lenkijos karalystės paskelbimas atrodė pavojingas valstybėms, ją pasidalijusioms.

Po pralaimėjimo ties Austerlicu (1805.XII.2) iškilo grėsmė, kad Napoleonas gali pasinaudoti Lenkijos valstybės atkūrimo idėja. Prancūzams 1807.V.26 d. paėmus Gdanską ir okupavus Prūsiją, Aleksandras I, prieš Fridlando kautynes būdamas su savo štabu Tauragėje, tarpininkaujant Čartoriskiu, pakvietė į Tauragę lenkų generolus K. Kniazevičių ir T. Vavžekį ir siūlė jiems organizuoti lenkų kariuomenę kovai su prancūzais, suteikdamas vilčių dėl Lenkijos karalystės atkūrimo Rusijos protektorate. K. Kniazevičiui atsisakius vesti lenkus į karą prieš prancūzus, šis sumanymas liko neįgyvendintas²⁰. Po pralaimėjimo ties Fridlandu, 1807. VI. 25 d. Tilžėje prasidėjo derybos tarp Aleksandro I ir Napoleono. Tilžės sutartimi iš lenkų gyvenamos teritorijos dalies buvo sudaryta Varšuvos hercogystė. 1809 m. sumušus Austriją, Varšuvos hercogystės teritorija padvigubėjo ir viltys iš tikrųjų atkurti Lenkijos valstybę sustiprėjo. Jaunimas iš Lietuvos ėmė bėgti į tos hercogystės lenkišką kariuomenę. Caro valdžia stengėsi sutrukdyti bėgimą, tačiau ir net nepolitikams buvo aišku, kad lenkų siekimais turėti savo valstybę naudojasi Napoleonas.

Kurti Lenkijos karalystę Rusijos imperijos sudėtyje nebuvo prasmės. Tada valdžios sferose kilo mintis atkurti jos dalį — Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Čartoriskis tokiam sumanymui pasipriešino, nes tai būtų reiškę Lietuvos ir Lenkijos unijos išardymą, be to, karo su Napoleonu atveju LDK atsidurtų kitoje fronto pusėje ir turėtų kariauti su Varšu-

²⁰ Augustinas Janulaitis, Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž., K., 1936, p. 218.

vos hercogystės kariuomene. Savo sumanymui vykdyti caras pasirinko Lietuvos feodalinius didikus M. K. Oginskį, L. Pliaterį, K. Lubeckį ir K. Liubomirskį, kurie parengė LDK konstituciją. Šiuo atveju Oginskis buvo carui parankesnis už Čartoriskį. Artėjant karui su Napoleonu, buvo skleidžiamos iliuzijos dėl Lietuvos autonomijos. Prasidėjus karui ir prancūzų kariuomenei okupavus Lietuvą, Napoleonas „perėmė“ tas iliuzijas ir Liepos 1 dienos dekretu paskelbė sudaręs laikinąją LDK vyriausybę, vadovaujamą S. Soltano. Po 2 savaičių, liepos 14 d., šios tariamai atkuriamos Lietuvos valstybės pareigūnai ir įtakingi bajorų ir miestiečių veikėjai paskelbė Vilniaus katedroje uniją su Lenkija ir tuo iš esmės paniekino Napoleono žingsnį, kaip vedantį prie separatizmo.

Tai, kad Aleksandro I noru Oginskis su savo bendrininkais rengė LDK konstituciją, o Soltanas vadovavo laikinajai vyriausybei, nesako, kad Lietuvos feodalų klasėje būtų buvę siekiama atskiros Lietuvos valstybės savarankiškumo. Tokių siekimų sulenkėję Lietuvos bajorai neturėjo iki 1815 m. Vienos kongreso ir tuo labiau po kongreso, sukūrus autonominę Lenkijos karalystę Rusijos imperijos sudėtyje. Vienos kongreso nutarime sakoma, kad Lenkijos karalystės teritorija gali būti išplėsta Rusijos imperatoriaus valia, prijungiant prie jos Lietuvą ir kitas buvusias Žečpospolitos žemes. 1818 m. Lenkijos seime Aleksandras I savo deklaracijoje užsiminė apie šį reikalą, tačiau visai nemanydamas ką nors daryti. Lenkijos autonomijos stiprinimas caro vyriausybei atrodė ne tik nereikalingas, bet net pavojingas. Iškilus kalboms dėl Lietuvos, pats caras arba jo vyriausybės nariai visada pabrėždavo jos istorinius ryšius su Rusija ir tų ryšių pažeidimą unijomis.

Lenkijos autonomija viliojo visus be išimties Lietuvos feodalus, todėl 1830–1831 m. sukilimo įvykiuose nė su žiburiu nerasime bajorų pastangų atkurti prarastą valstybinę Lietuvos savarankiškumą. Lietuvos bajorų-šlėktų luomas, skelbęs tauta, po Liublino unijos, ypač kontrreformacijos laikotarpiu, perėmė lenkų kalbą, kultūrą ir politines pažiūras ir pasidarė Lietuvos teritorijoje gyvenančios lenkų tautos dalimi. Lietuvos valstybės savarankiškumu jis buvo nesuinteresuotas ir todėl nuo 1795 m. Lietuvą laikė Lenkijos provincija.

Lietuvos didikai naudojosi po Liublino unijos likusiomis LDK tarnybomis ir jas gynė, panašiai kaip savąsias gynė Lenkijos didikai. Jei LDK aukštosios tarnybos gali būti prilyginamos ministrams ir laikomos federacijos požymiais, tai tie požymiai gerokai sunyko po Žečpospolitos I padalijimo, sudarius Nuolatinę tarybą kaip vieningą valdžios organą. LDK didikai, dalyvaudami Targovicos konfederacijoje, prisidėjo prie Žečpospolitos sužlugdymo, o visos valstybės žlugimas negalėjo būti vienos jos dalies nepriklausomybės išsaugojimo laidas. Lietuvos tautinės valstybės idėja atsirado, tik klostantis kapitalistiniams gamybos santykiams ir sociališkai skaidantis valstiečių klasei, išsaugojusiai lietuvių tautą nuo asimiliacijos. Sulenkėjusių Lietuvos bajorų palikuonys tą idėją pravardžiaavo „litvomanija“ ir visokiais būdais jai priešinosi.

ПРИЧИНЫ ПАДЕНИЯ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

Ю. М. ЮРГИНИС

Резюме

Судьба феодального Литовского государства волнует не только историков, но и политиков. В 1969 г. в связи с 400-летием заключения Люблинской унии в печати буржуазной литовской эмиграции было опубликовано немало статей, в которых обсуждалось значение унии и причины падения политической независимости Литвы. В общем и целом дело представлялось так, что одно и другое было результатом агрессивных действий соседних государств: России и Польши.

В статье прежде всего обращается внимание на одно существенное обстоятельство, которое замалчивается буржуазными историками и публицистами. Во время заключения Люблинской унии Великое Княжество Литовское (ВКЛ) по объему территории и по числу населения превосходило Польшу, но было гораздо слабее в политическом отношении. Польша тогда была национальным государством, ее жители были одной религии. ВКЛ, наоборот, состояло из нескольких народностей и религий, и литовцы в ВКЛ находились в меньшинстве. Русские земли, находившиеся в составе ВКЛ, тяготели к Московскому государству, которое образовалось как национальное государство русских. В этом и заключалась слабость ВКЛ. Вообще XV—XVI века были характерны не только появление культуры ренессанса, но и стремление народов Европы к государственной независимости.

Доказывается, что Люблинская уния не принесла какой-либо конкретной пользы как для Литвы, так и для Польши — так наз. потоп в истории Польши начался со времени восстания Украины под руководством Богдана Хмельницкого. Утопающий потянул за собой и своего спасателя.

Второй причиной слабости ВКЛ являлось то, что среди литовских князей, за исключением Кястутиса (Кейстута), и среди крупных феодалов отсутствовало всякое стремление к объединению всех литовских земель в Литовском государстве, в особенности после победы над орденом крестоносцев в 1410 г., когда великий магистр ордена стал вассалом короля польского и великого князя литовского.

Люблинская уния не являлась похоронным актом самостоятельности Литовского государства, оно отмирало постепенно в XVII и XVIII вв. и то, что накануне гибели Речи-Посполитой И. Лаппо и А. Шапока рассматривали как автономию или даже федерацию, было не что иное, как самовластие магнатов, несмотря на то, были они польского или литовского происхождения.